

Arnolds Klotiņš

Koloniālais un nacionālais Latvijas mūzikas dzīvē pirmajos pēckara gados (1944–1946)

Atslēgvārdi: reokupācija, sociālās pārmaiņas, kultūras tradīcijas,
nacionālā forma, dziesmu svētki, nacionālkomunisms

“Nacionālkomunisma izpausmes Latvijā bija novērojamas jau uzreiz pēc otrreizējās padomju okupācijas,” raksta tagadnes ievērojamākie vēsturnieki darbā par mūsu zemes vēsturi 20. gadsimtā.¹ Parādīt šīs izpausmes kultūras un tostarp mūzikas dzīves attīstībā, kam bija jānotiek intensīvas kolonizācijas un sovjetizācijas apstākļos, ir šā raksta mērķis. Ar nacionālkomunismu saprotam centienus sociālisma sistēmas tapšanā ievērot konkrētās zemes un tautas dzīves apstākļus, vēstures un kultūras savdabību.

No 1944. līdz 1946. gadam – šajos divos gados pēc Latvijas atkarošanas *alias* reokupācijas, kad 1944. gadā Sarkanarmija atkaroja Otrā pasaules kara sākumā vācu nacistu okupēto Latvijas teritoriju, ko PSRS bija okupējusi jau 1940. gadā, – notika varas struktūru maiņa, būtībā – jaunveidošana. Vara Maskavā uzskatīja, ka sovjetiskais režīms Baltijā nav jāatjauno, bet tikai jāturpina. Tomēr faktiski Latvijas sovjetizācija atkal sākās no nulles, tā norisēja militāri, politiski, sociāli un saimnieciski. Gandrīz visa politiskā un administratīvā vara un daļēji saimnieciskā pārvalde tika importēta no Padomju Savienības t. s. operatīvo grupu izskatā, kas jau iepriekš bija sagatavotas Maskavā. Tāpēc nevajadzēja rīkot nekādas pat ierasti formālas vietējās varas vēlēšanas, un arī sovjetisko vēsturnieku patriarhs Kārlis Straziņš atzina, ka “faktiski operatīvās grupas uz vietām izpildīja padomju varas orgānu funkcijas līdz pēdējo darbības atjaunošanai”² t. i., līdz 1948. gada pašvaldību vēlēšanām. Ap divtūkstoš operatīvo grupu locekļu, kas tūlīt aiz atkarotāju armijas iebrauca Latvijā, papildināja simtiem un simtiem propagandistu, organizatoru, administratoru un citu,³ un kopējais no Krievijas iesūtītais sovjetizācijas darbinieku skaits jau pirmajā gadā pārsniedza četrus tūkstošus, no kuriem gandrīz trešā daļa bija čekisti.⁴

Okupāciju un kara noplicināto Latvijas sociālo vidi, kurai bija zuduši vācbaltieši, holokaustā iznīcinātie ebreji, ap 200 tūkstoši Rietumos nonākušo, abu karojošo armiju kritušie un 57 tūkstoši pēc reokupācijas Sarkanarmijā iesauktie, – šo zaudējumu rezultātā, karam Latvijā beidzoties, bija tikai ap 1,4 miljoniem iedzīvotāju.⁵ Šo noplicināto sociālo vidi radikāli vēl izmainīja pāri par 50 tūkstošiem Latvijā palikušo vai iebraukušo demobilizēto sovjetisko militāristu. Kopā ar viņu ģimenēm gada laikā Latvijā ieradās līdz 100 tūkstošiem agrāk tajā nekad nedzīvojušu, bet tagad privileģētu cilvēku. Viņi ieņēma ap 50 tūkstošus dzīvokļu, ko bija atstājuši kara bēgļi vai nacistu okupācijas laikā iznīcinātie ebreji.⁶

Un tomēr. Neraugoties uz šo intensīvo kolonizācijas procesu, bijušajās Baltijas valstīs pirmajos pēckara gados vēl netika pilnā mērā ieviests vecāko sociālistisko republiku režīms. Tam nepietika vietējo spēku, jo ar militāriem, nežēlīgi represīviem un administratīva desanta līdzekļiem vien nebija domājama tūlītēja dzīves novirzīšana uz sovjetiskā sociālisma sliekšņiem. Reokupācijas sākumā Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) sastāvā bija neticami mazs biedru skaits – tikai 408 personas.⁷ Caurmēra lojalitāte jaunajai varai ierindas pilsoņu vidū bija zema.⁸ Tāpēc Latvijā līdz pat 1947. gada ziemei tika noteikts zināms pārejas periods – ar brīvo tirdzniecību un privāto sīko uzņēmējdarbību,⁹ ar zināmu kultūras liberālismu un pat ļoti jūtamu Kremļa piesardzību *alias* divkosību Baltijas republiku politiskā statusa noteikšanā.

Šīm divām pēckara gadu pārejas posma īpatnībām bija dažādi iemesli un izpausmes. Politiskā aspektā tās bija Kremļa bažas, ka Rietumu sabiedrotie tomēr var mēģināt vēlreiz izvirzīt Baltijas jautājumu, proti, ka tas joprojām nav līdz galam atrisināts.¹⁰ Lai nodrošinātos pret Rietumu politisko kritiku par rīcību Baltijā, reokupētajās Baltijas valstīs tika dibinātas dekoratīvas Ārlietu ministrijas, notika mēģinājumi Baltijas “valstis” iedabūt Apvienoto Nāciju Organizācijā, un līdzās PSRS delegācijai īpašas Baltijas delegācijas tika vestas uz starptautiskiem forumiem – uz Vispasaules Demokrātiskās jaunatnes federācijas dibināšanas konferenci 1945. gadā Londonā, uz 1946. gada Parīzes Miera konferenci.

Rietumu kritika par Baltijas valstu politisko statusu norūpēja ne tikai Kremli, bet arī varu Latvijā, turklāt ne tikai ārpolitiski, bet arī iekšpolitiski. Jo, lai sabiedrība akceptētu Latvijas sovjetizāciju ne tikai piespiedu kārtā vien, starp varu un iedzīvotāju vairākumu bija nepieciešams garīgs tilts, proti, vismaz vienas daļas gara darbinieku – zinātnieku, rakstnieku, mākslinieku, žurnālistu – lojalitāte. Acīmredzot šāda tilta celšanai bija iecerēts jau 1945. gada martā varas virsoņiem sarīkotais t. s. Pirmais latviešu padomju inteliģences kongress, kurā galvenie referenti bija Latvijas PSR augstākās varas amatpersonas. Viņu runu caurviju motīvs bija aicinājums necerēt uz agrāko laiku atgriešanos ar ārzemju starpniecību, bet iet kopā ar sovjetisko varu. Nekas cits jau nebūtu gaidāms, taču uzmanību saista tas, ka nenotika inteliģences strostēšana kā daudzās vēlākās līdzīgās sanāksmēs, bet gan neslēpta cieņas parādīšana, lai izpelnītos lojalitāti un arī lai iedibinātu kaut kādu konsolidāciju kara noplicinātajā un sadrumstalotajā latviešu sabiedrībā. Kongress notika Operteātrī, kur uz skatuves t. s. prezidijā goda vietas bija ierādītas pāri par pussimtam toreizējo kultūras dzīves autoritāšu. Cik izmisīgi varēja būt centieni un aicinājumi konsolidēt pēckara sabiedrību ap kādiem kopīgiem mērķiem, liecina diriģenta un komponista Jēkaba Mediņa uzstāšanās kongresa debatēs. Viņš nebūt neaicināja uz politisku sadarbību, bet uz kaut ko gluži nevainīgu, kas tomēr veicinātu sabiedrības atdzīvošanos – proti, ja inteliģence negrib neko citu darīt, tad dziedāsim koros, pacelsim tautas muzicēšanu, sasauksim un veidosim tautas instrumentu orķestrus.¹¹

Uzturēt un veicināt tautas kultūras tradīcijas – tas nenoliedzami kļuva par vienu no pēckara gadu kultūras politikas iezīmēm. Šajā sakarā zīmīga ir divu plašu jaunlatviešu cildinošu rakstu parādīšanās kompartijas centrālajā laikrakstā “Cīņa” 1945. gada pavasarī – “Brīvības cīnītājs Kronvalds”¹² un “Latvijas rīta dzejnieks Juris Alunāns”¹³ Tajos

labi jūtams netiešs aicinājums kopt latviešu valodu un konsolidēties ap kultūras mantojumu. Šķiet paradoksāli, ka 1944. gada rudenī Sarkanarmijas nesēn atkarotajā Rīgā 1917. gada Oktobra apvērsuma gadadienas sarīkojumā Dailes teātrī uz skatuves rādīti fragmenti no Raiņa dramatiskās poēmas “Daugava”.¹⁴ Tas bija iedomājams tikai laikposmā līdz 1946. gada vidum, pēc tam Raiņa “Daugava” un pat tās pieminēšanai bija jāpazūd no publiskās telpas uz gadu desmitiem, bet jaunlatvieši bija ilgi jāaizstāv pret viedokli, ka tie “bijuši vienīgi liberālās buržuāzijas ideologi un viņu darbība nesusi latvju tautai vairāk ļaunuma, nekā labuma”.¹⁵ Sākumā daudzinaja ne tikai jaunlatviešus. Tautas mākslinieka goda nosaukumu jau pirms kara beigām, 1945. gada februārī, piešķīra Alfrēdam Kalniņam, Emilim Melngailim, Teodoram Zaļkalnam. Plaši atzīmēja Emīla Dārziņa dzimšanas septiņdesmit gadu atceri. Lai cildinātu Jani Rozentālu, par katru cenu atzīmēja tādu stūrainu skaitli, kā viņa nāves divdesmit astoņus gadus. Šos un citus māksliniekus nodēvēja par nacionālajiem klasiķiem – pats šis jēdziens ieviesās tikai pēc kara gados.

Nacionālās mākslas daudzinašana ne vienmēr bija tikai ļaužu lojalitātes iegūšanas instruments, lai īstenotu Kremļa intereses. Varas rēķināšanos ar lokālo kultūru un apstākļiem, protams, vēlējās daudzi kultūras un zinātnes darbinieki, taču to gribēja arī daļa no toreizējiem latviešu komunistiem.¹⁶ Viņi nevēlējās otru 1940. gadu, bet Latvijas vietējo apstākļu respektēšanu. Viņu vidū bija tādi, kas bija karu aizvadījuši Krievijā un iepazinuši turienes sociālisma nepievilcību. Kā vēlāk rakstīja Voldemārs Kalpiņš, kurš bija viens no 20 tūkstošiem 1941. gadā evakuētajiem vai vēsturiskajiem Krievijas latviešiem, kuri atgriezās dzimtenē 1944. vai 1945. gadā, proti, viņš rakstīja:

Savām acīm ieraugot, kāda izskatījās Krievzeme pēc “kulaku kā šķiras likvidēšanas”, vajadzēja fanātisku pārliecību, lai nezaudētu ticību mūsu uzvarai un vispār, lai izdzīvotu.¹⁷

Atbraukušo vidū bija kultūras darbinieki no kara laika Latvijas PSR Valsts mākslas ansambļa Ivanovā, tostarp daudzi mūziķi, kuri kļuva par mūzikas iestāžu vadošām figūrām, – Rūdolfs Bērziņš, Milda Buša, Emīlija Cīrule, Visvaldis Danenbergs, Arvīds Darkevics, Nilss Grīnfelds, Jevgeņijs Meija, Jānis Ozoliņš, Pēteris Smilga.¹⁸ Šie un citi sovjetiskajā sistēmā pabijušie vai tajā uzaugušie ļaudis, protams, bieži bija uzsūkuši PSRS pastāvošo vadības stilu un paradumus. Tomēr nav gudri viņus visus zīmogot ar vienādu apzīmējumu “Krievijas latvietis, līdzskrējējs” un tamlīdzīgi. (Starp citu, vēlāko nacionālkomunistu vidū vairākums bija Krievijas latvieši.) Varēja ievērot starp viņiem ne mazums tādu latviešu, kas karjeras dēļ par svarīgāko uzskatīja izpatikt Maskavas politikai, kura, kā zināms, vēlējās forsēt kolhozu veidošanu un sabiedrības krieviskošanu. Raksturīgākais starp tiem, šķiet, bija LK(b)P CK sekretārs Arvīds Pelše, kurš attiecību regulēšanu starp Latvijas etnosiem reducēja uz niknu cīņu pret t. s. buržuāziskajiem nacionālistiem un kuru pat Vilis Lācis privātās sarunās dēvējis par Melno Pēteri.¹⁹ No viņa mūziķu vidē daudz neatpalika vijolnieks Pēteris Smilga.²⁰

Tikmēr starp tiem latviešu komunistiem, kuri tiešām domāja, kādā veidā ar sociālisma modeli uzlabot Latvijas stāvokli, bija tādi, kuri saprata, ka vietējo saimniecisko, sadzīves un kultūras tradīciju ignorēšana ātri izšķīdinās Latviju milzīgajā sovjetiskā internacionālisma

tautu kausēšanas katlā. To cilvēku vidū, kuri Padomju Latvijā vēlējās saglabāt latvietību dažādas dzīves jomās, bija ne mazums 201. (43. gvardes) Latviešu strēlnieku divīzijā karojušo. Šajā sakarā ir zīmīgs tas, ko atmiņās rakstījusi šīs divīzijas žurnāliste komuniste Vera Kacena:

Jā, tikai cik nu vairs divīzijā ir to, kam Latvijas vārds ko īpašu nozīmē? Kādā sarunā ar igauņiem [arī igauņiem bija nacionālie formējumi Sarkanarmijā – A. K.] viņi teikuši: “Jūs esat gvardi, mēs – igauņi.” Tiesa, viņiem nav gvardes nosaukuma [...] Bet tas arī tiesa, ka viņu karpēja daļa ir tīri igauņiska. [...] Mēs esam gvardi un vairs neesam latvieši.²¹

To amatpersonu, kuras nevēlējās uz sovjetizācijas rēķina atteikties no nacionālā, nebija mazums, bet vārdā nosaukt iespējams tikai tos, kas izteikušies netiešāk toreizējās vai tiešāk vēlākās publikācijās. Viņu vidū noteikti bija laikraksta “Cīņa” redaktors (1944–1951) Kārlis Ozoliņš, latviešu strēlnieku divīzijas pulka komandieris Igors Briežkalns, toreizējais Latvijas komjaunatnes CK darbinieks Vilis Krūmiņš, žurnālists un valsts darbinieks Voldemārs Kalpiņš. Aplūkojot režīma un zinātnieku attiecības pēckara gados, akadēmiķis Jānis Stradiņš raksta:

Tieši vietējie zinātnieki patrioti, darבודamies saliedēti, 1944.–1947. gadā Latvijā mēģināja nostāties kara izpostītās dzīves atjaunošanas un pat modernizācijas priekšplānā, netieši īstenojot aplēptu rezistenci pret staļinisma uzspiestajām dogmām, pret sovjetisko rusifikāciju un Baltijas republiku neatgriezenisko integrāciju PSRS.²²

Latvijas patriotiem bija pazemojoši tas, ka ar pārākuma oreolu tika apveltīts administratīvi politiskais desants no Krievijas, kura izglītības, morāles un profesionālais līmenis bija samērā zems, bet vietējo apstākļu un latviešu valodas zināšanas nekādas. Vai, kā raksta Juris Rozenvalds:

[...] tipiskais Latvijas kompartijas četrdesmito gadu funkcionārs bija cēlies no Krievijas laukiem [...], darbošanos partijas sistēmā sācis nenozīmīgās provinces pilsētās, strauju karjeras lēcieni piedzīvojis 1937.–1938. gadā [acīmredzot, aizvietojot Lielajā terorā represētos – A. K.] [...] Šādi cilvēki veidoja četrdesmito gadu otrās puses Latvijas nomenklatūras kodolu.²³

Protams, šādi cilvēki negribēja nekādu pielāgošanos vietējiem apstākļiem un vēlējās latviešu valodas izstumšanu no oficiālās sfēras.²⁴

Tomēr Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas birojs 1944. gada 8. decembrī spēja pieņemt lēmumu par nepieciešamību zināt latviešu valodu amatpersonām, kas savā darbībā saskaras ar iedzīvotājiem, kā arī uzlika par pienākumu tām apgūt Latvijas vēsturi, iepazīt literatūras un mākslas paraugus. Noteica arī kārtību, kādā organizējami latviešu valodas kursi.²⁵ Cita lieta, ka šī kārtība tika ignorēta gan toreiz, gan vēlāk un lēmums palika uz papīra.

Par to, kāda bijusi pat augsta ranga krievisko ierēdņu attieksme pret valodas mācīšanos, savdabīgi liecina kuriozitāte, ko atmiņās atstāta ilggadējā, savlaik pazīstamā Dzimtsarakstu departamenta direktore, kas jaunībā bijusi Ministru padomes darbiniece,

Ārija Iklāva. Ministru Padomes priekšsēdis Vilis Lācis parakstījis normatīvo aktu, kurā uzdevis ministriem apgūt latviešu valodu un gādāt, lai to mācītos arī citi atbildīgie darbinieki un turpmāk valdības sēdēs runātu un iestādēm dokumentus iesniegtu tikai latviski.

Reiz vakarā pēc darbalaika pārbaudīdama kabinetu, kura logā nez kāpēc joprojām spīdējusi gaisma, Ministru padomes sekretāre uzdūrusies pārim, kas, izvietodamies uz galda, aizrautīgi nodarbojies ar seksu. Uz sekretāres neizprotošo skatienu par notiekošo, ierēdnis atcirtis krieviski: “Mācāties latviešu valodu.”²⁶

Par spīti visam, saudzīga attieksme pret tradicionālo dzīvesveidu pašos pirmajos pēckara gados saglabājās. 1944. gada decembrī brīvdiena tika pārcelta uz pirmdienu 25. decembrī, tāpat Pirmajiem Ziemassvētkiem, un “Cīņā” parādījās raksts “Saulgriežos”, kurā vārds “Ziemassvētki” bija iespiests ar lielo sākuma burtu,²⁷ – tā bija vēlākajā sovjetiskajā īstenībā neiedomājama prakse. 1945. gada Jāņos avīzes “Cīņa” redakcija kopā ar Dailes teātri rīkoja Līgo nakts svinēšanu un brīvdabas izrādi Arkādijas parkā,²⁸ kur sapulcējās 20 tūkstoši. Tajā pašā vakarā Dzintaru koncertzālē ar Jāņu koncertu Valsts filharmonija atklāja vasaras sezonu. Jau dažas dienas iepriekš Arodbiedrību Centrālās padomes prezidijs ar īpašu lēmumu aicināja organizēt Jāņu svinēšanu uzņēmumos un iestādēs.²⁹ Nākamajā 1946. gadā organizēta Jāņu svinēšana vairs nenotiek, bet 1947. gadā līgo dziesmām bija pilnīgi jāapkļūst uz vairākiem gadiem.³⁰

Vismaz līdz 1946. gada vidum konservatorijā saglabājās agrākā mācību organizācija, programmas un tradīcijas. Agrākie docētāji un mūzikas darbinieki uzturēja spēkā un lietoja uzrunu “kundze” un “kungs”. No konservatorijas bibliotēkas vēl nebija iztirīti pirmskara latviešu un ārzemju mūzikas žurnāli. Jaunu mācību grāmatu un nošu izdevumu gandrīz nebija, tāpēc kora diriģēšanas stundās lietoja pat agrāko dziesmu svētku repertuāra krājumus, kur netrūka arī vēlāk stingri aizliegto patriotisko dziesmu.³¹

Nacionāla mēroga dziesmu svētku tradīcijas turpināšana pēckara sovjetizācijas apstākļos kļuva par vienu no kutelīgākajiem ideoloģijas jautājumiem. Kā atjaunot nopelto buržuāzisko praksi? Koru kustība pati par sevi pēckara Latvijā atjaunojās t. s. mākslinieciskās pašdarbības ietvaros, kas sovjetizācijas procesā tika ārkārtīgi stimulēta. Jo, no vienas puses, masveida pašdarbība bija veids, kādā jaunais politiskais režīms centās vienot ap savu ideoloģiju un pie viena sabiedriski kontrolēt arī tos ļaudis, kuri nebija tiešā veidā iesaistīti valsts struktūrās – armijā, valsts uzņēmumos, mācību iestādēs. Bet, no otras puses, samērā dzīvā iedzīvotāju līdzdalība mākslas amatierismā liecināja arī par ko citu. Pieaugošas rusifikācijas apstākļos latvietim svarīgi bija korī, deju vai teātra spēles kopā atrast vietu, kur ir garantēta latviešu valodas vide un it kā patvērums no ikdienas sociālpolitiskās strostēšanas un kur ir saskare ar kādu atšķirīgu vērtību pasauli. Cenzūras gan uzraudzītais, tomēr ierobežoti pieļautais nacionālais koru repertuārs, kas ļāva izdziedāt Raiņa “Senatni”, Ausekļa “Gaismas pili” un tautasdziesmas, šādu tradicionālo vērtību atjaunotni daudziem sniedza.

1945. gada janvārī kori sāk gatavošanos sacensties par piedalīšanos Vissavienības koru skatē Maskavā. Bet jau nākamajā mēnesī, 1945. gada februārī, tiek izsludināta pašas Latvijas mēroga koru skate, kam jāpulcina kori Rīgā vasaras vidū. Repertuāra prasības šim

pirmajām koru skatēm skaidri apliecina agrīnajos Latvijas sovjetizācijas gados piekopto relatīvo liberālismu. Laikraksta “Cīņa” redakcijas rakstā, kas aicina korus piedalīties skatē, lasāms:

Latvju tautas vēsturiskās gaitas no senatnes līdz šai dienai jāatveido īpatnēji latviskā formā [...] Tas, ko skatē rādīs mūsu pašdarbības kolektīvi, jāparāda nevis **vispār**, bet tieši tā, kā šis saturs atspoguļojas **latvju** tautas mākslā, tādā formā, kā to izteic **latvju** tautā.³²

Un ievadraksta autors vēl nokritizē dažos koros novēroto tieksmi “nacionālo īpatnību” atvietot ar kaut ko “vispārīgāku”.

1945. gada vasarā Rīgā rīkojamo koru pulcēšanos vēlāk oficiāli dēvē par Latvijas PSR Pirmo mākslinieciskās pašdarbības olimpiādi vai vienkārši par Olimpiādi, bet pavisam citādi tas ir Ministru Padomes vadītāja Viļa Lāča vēstulē, ko viņš pavasarī adresē PSRS Tautas Komisāru padomes priekšsēža vietniekam Anastasam Mikojanam uz Maskavu. Vēstules galvenais nolūks ir iegūt papildu pārtikas limitu Latvijai, lai nodrošinātu skates dalībnieku uzturu. Viļa Lāča vēstulē teikts, ka šajā vasarā “Latvijas PSR notiks koru dziedāšanas nacionālie dziesmu svētki”. Šie divi pēdējie vārdi “dziesmu svētki” rakstīti latviski, bet kirilicā, jo visa vēstule, protams, ir krievu valodā. Starp citu, minēti arī eventuālie skaitļi, cik dalībnieku un cik dienas būs trīs reizes dienā jāēdina atlases skatēs aprīņķos, aprīņķu pilsētās un beidzot desmit dienas Rīgā un cik maizes dienā cilvēkam pēc apstiprinātām normām pienāktos.³³

Ši Viļa Lāča vēstule, kur reokupētajā Latvijā pirmoreiz pozitīvā nozīmē minēts nosaukums “dziesmu svētki” ir interesants arhīva dokuments ar to, ka šā nosaukuma minēšana pirmoreiz notiek uz “ārieni”, bet Latvijas “ieksiene” tas tajā gadā nekur nav parādījies un neparādās. Šis fakts vien jau liecina par sarežģīto ideoloģisko situāciju pat varas augšstāvā. Tā vien liekas, ka tajā gadā plānotā koru pulcēšanās būs sākotnēji bijusi iecerēta kā pirmie pēckara dziesmu svētki, kā tas vēstulē arī pateikts, bet varas virsotņu ideoloģisko nesaskaņu dēļ tomēr nosaukta par Olimpiādi. Pēc būtības šis 1945. gada vasaras koru sarīkojums Rīgā pēc daudziem parametriem jau arī bija dziesmu svētki. Arhitekta Aleksandra Birzenieka projektēta estrāde Esplanādē 4000 dziedātājiem ar 25 000 sēdvietām skatītājiem,³⁴ konservatorijas zālē tradicionālās koru sacensības jeb dziesmu karš, viens galvenais brīvības koncerts, pirms tā – dalībnieku gājiens. Atskaitot PSRS un LPSR himnu, no divdesmit repertuāra dziesmām tikai divas ar Friča Rokpeļņa vārdiem un vienu ar Jūlija Vanaga vārdiem varēja dēvēt par t. s. padomju dziesmām – tas nav liels procents pret pārējām no divdesmit, kuras visas bija latviešu komponistu klasika un tautasdziesmas. Šādā nozīmē dziedātāju un klausītāju gaume šoreiz tika žēlota vairāk nekā citkārt vēlākajos gados. Protams, skatē bija daudz citu līdzekļu, kas uzturēja staļiniskā totalitārisma atmosfēru – lielizmēra portreti, lozungi, skaļruņu komentāri, mītiņošana.

Varētu analizēt vēl vairākas norises, kur pirmajos pēckara gados ir redzama nacionālo kultūras tradīciju dominante – latviešu tautasdziesmu raidījumu lielais īpatsvars Teodora Kalniņa vadītajā Radio korī, latviešu komponistu mūzikas neatlaidīgā popularizācija Radio simfoniskajā orķestrī, kā arī citas. Tomēr ar aplūkotajām norisēm ir pietiekami,

lai secinātu, ka pat varas augstākajos līmeņos neizpalika centieni tradicionālās vērtības izvirzīt par nacionālas konsolidācijas līdzekli un par pretsvaru importētajai, dogmatiskajai, forsētajai sovjetiskajai ideoloģiskajai praksei *alias* kolonizācijai. Tiesa, nereti abi šie faktori pārklājās, proti, nacionālo tradīciju kopšana tika izmantota kā latviešu sabiedrības lojalitātes katalizators Maskavas diktētajam režīmam, un tad tradīcijas ieguva duālu raksturu, bet to veicināšana varēja kļūt liekulīga.

Kā visa šī pēckara relatīvi liberālā kultūras situācija vērtējama kultūras koloniālisma teorijas skatījumā? Nevar nepiekrīst literatūrzinātnieka Benedikta Kalnača rakstītajam, ka “varas nodrošinājumam kalpoja pirmspadomju kultūras un tās izpausmju noraidījums un izspiešana no nācijas apziņas”.³⁵ Liela daļa nacionālās kultūras tika liegta ar grāmatu iznīcināšanas, cenzūras un citu aizliegumu līdzekļiem. Kultūras telpā nevarēja parādīties mākslas darbi, kuru autori atradās bēgļu gaitās vai bija represēti pirmajā okupācijā. No šā viedokļa spēkā bija viena no koloniālisma kultūras teorijas pamatlicējiem Franca Fanona (*Frantz Fanons*) viedoklis, ka “pakļautajām nācijām tika atņemtas tiesības ne tikai uz tagadni, bet arī uz pagātņi”.³⁶ Un tomēr, pirmajos pēckara gados, pateicoties tālredzīgākajiem kultūras darbiniekiem un tiem latviešiem sovjetiskās varas struktūrās, kuri nevēlējās Latvijā ekonomisko, sociālo un kultūras pārmaiņu uzspiešanu ar varu un varbūt sapņoja par sociālisma modeli, kas atšķirtos no sovjetiskā sociālisma, – pateicoties viņiem, gluži visas tiesības uz kultūras pagātņi netika atņemtas, cenzūras ierobežotajos ietvaros nacionālais mantojums tika kopts un ieņēma zināmu vietu sabiedrības garīgajā un kultūras dzīvē.

Lai arī šis kultūras un pa daļai ekonomikas relatīva liberālisma posms tika pārtraukts un beidzās jau 1946. gada otrajā pusē drīz pēc bēdīgi slavenā VK(b)P CK lēmuma par žurnāliem *Zvezda* un *Leņingrad*, tomēr reālie kultūras dzīves fakti apstiprina atziņu par nacionālkomunisma izpausmju parādīšanos jau pirmajos pēckara gados. Kalambūru mīļotājs to varbūt nosauks par “nacionālkomunismu pirms nacionālkomunisma”.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 2005. 343. lpp.
- ² Strazdiņš K. (atb. red.). *Latvijas PSR vēsture. 3. sēj.* Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1959. 473. lpp.
- ³ Tannberg T. *Politika Moskvā v republikah Baltij v poslevoennye gody (1944–1956). Issledovanija i dokumenty*. Moskva: Rospen, 2010. S. 210
- ⁴ Strods H. PSRS okupācijas administrācija Latvijā 1944. gadā. Strods H. (sast.). *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004: Cīņa par Baltiju*. Rīga: 2005. 146., 147. lpp.
- ⁵ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. Rīga: 2008. 414. lpp.; Zelče V. Par dažām (iz)dzīvošanas praksēm pēckara Latvijā. *Agora*. Nr. 3. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2005. 15. lpp.
- ⁶ Strods H. *Latvijas Nacionālo partizānu karš 1944–1956*. Rīga: Preses nams, 1996. 110. lpp.
- ⁷ Hofrāte A. Īstenība atklājas tāda, kāda tā bija. *Latvijas Vēsture*. 1993. Nr. 4. 65. lpp.
- ⁸ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvijas vēsture. 20. gadsimts*, 343. lpp.
- ⁹ Urbanovičs J., Jurgens J., Paiders J. *Nākotnes melnraksti: Latvija 1948–1955*. Rīga: Baltijas forums, 2013. 312. lpp.

- ¹⁰ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*, 439.–455. lpp.
- ¹¹ Pirmā latviešu padomju inteliģences kongresa debates. *Cīņa*. 1945. 25. marts.
- ¹² *Cīņa*. 1945. 11. apr.
- ¹³ *Cīņa*. 1945. 8. maijs.
- ¹⁴ *Cīņa*. 1944. 2. nov.
- ¹⁵ Jubels H. (galv. red.). *Latvijas enciklopēdija*. 3. sēj. Rīga: Valērija Belokoņa izdevniecība, 2005. 151. lpp.
- ¹⁶ Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. *Latvija Otrajā pasaules karā (1939–1945)*. 424. lpp.
- ¹⁷ Kalpiņš V. Tālais ceļš no mājām atpakaļ. *Lauku Avīze*. 1988. 17. sept.
- ¹⁸ Viena no pašām kolorītākajām personībām mūziķu vidū, kurā sociālistiskais fanātisms paradoksālā, gandrīz odiozā veidā sadzīvoja ar nacionālu dedzīgumu, šim pēdējam tālu pārsniedzot nacionālas formas funkciju, bija pieminētā Emilija Cīrulle – solodziedāšanas pasniedzēja un sabiedriska aktīviste. Kompartijā un Krievijā kopš 1919. gada, viņa bija beigusi Maskavas konservatoriju, strādājusi dažādās Krievijas mācību un mūzikas iestādēs, tur likvidējusi ideoloģiskās novirzes. 1940. gadā nav tikusi uz Latviju līdzekļu trūkuma dēļ. Sākoties 1944. gada Latvijas reokupācijai, iedegusies par Rīgas konservatorijas darbības atjaunošanu un sovjetizāciju, pavadījusi visu 1944. gada vasaru Maskavas konservatorijas bibliotēkā, atlasīdama liekos nošu izdevumu eksemplārus Latvijas konservatorijas bibliotēkai, ko maldīgi domājusi, nacistu izpostītu. Maskavā pievienojusies Latvijas PSRS Valsts mākslas ansambļa dalībniekiem un kopā ar tiem ieradusies Daugavpilī ar t. s. operatīvo grupu ešelonu. Pēc tam lokomotīves ogļu bunkurā devusies uz Rīgu kā Mākslas lietu pārvaldes pilnvarniece, pēc pašas vārdiem, latviešu tautasdziesmas dziedādama un ar padomju dziesmām somā, – gandrīz vai simbols sovjetiskā un nacionālā divsavenībai. (Informācija no autora intervijas ar Emīliju Cīruli 1976. gada 18. oktobrī.) Pēc savas izpratnes metusies Latvijas Valsts konservatorijas darbības atjaunošanā. Viņas entuziasms istas padomju konservatorijas izveidošanai Rīgā tomēr nav bijis atbilstošs pašas spējām un ambīcijām. Ko vērts bija jau viņas iemīļotais pašraksturojums vien: “Esmu konservatorijas gods, prāts un sirdsapziņa.” Droši vien traucējis arī hiperaktīvais, drudzainais raksturs, tāpēc amatu “direktora palīdzē mācību lietās” viņa konservatorijā paturējusi tikai pirmos divus gadus, respektīvi, no administratīva darba atbīdīta.
- ¹⁹ Zelče V. Uzvaras svētki Padomju Latvijā. Muižnieks N., Zelče V. (red.). *Karajošā piemiņa*. Rīga: Zinātne, 2011. 196. lpp.
- ²⁰ Vijolnieks un pedagogs Pēteris Smilga bija nonācis Krievijā un kļuvis par kompartijas biedru 1919. gadā, beidzis Maskavas konservatoriju, spēlējis dažādos orķestros, mēģinājis spēkus sovjetisku dziesmu komponēšanā. Taču administratīvie un politiskie talanti viņa darbībā acīmredzot pārspēja muzikālos. Tā bija 1940. gadā, kad viņš tika atsūtīts par Operteātra direktoru Rīgā, un tā notika arī 1942. gada rudenī, viņam kļūstot par 201. (43. gvardu) Latviešu strēlnieku divīzijas kluba priekšnieku. Pēckara reokupētājā Latvijā Pēteris Smilga, būdams gan konservatorijas rektora vietnieks (1944–1947), gan Komponistu savienības organizators un vēlāk atbildīgais sekretārs, ar uzviju centās īstenot praksē katru kompartijas ik brīža jeb “tekošā momenta” ideoloģisko nostādni. Sevišķi spilgti tas izpaudās 1948. gada kampaņā pret t. s. formālismu, respektīvi, novatorismu mūzikā. Tad Pēteris Smilga, bez apdoma kopēdams augstu amatpersonu viedokļus, bet acīmredzot nezinādams, ka nacionālsociālisti Vācijā vajāja novatorisko mūziku jau pirms boļševikiem, apgalvoja, ka formālismā, kur ieskaitīti gandrīz visi 20. gadsimta Rietumeiropas ievērojamie komponisti, esot “skaidri redzamas tipiski fašistiskās ideoloģijas pazīmes” (Smilga P. Formālisms mūzikā. *Karogs*. 1948. Nr. 4. 445. lpp.). Turpat viņš, atdarinādams Arvīdu Pelši, paziņo, ka starpkaru posma latviešu solodziesmā esot redzams “viss budziskais dekadences repertuārs, ko darināja Akuraters, Skalbe, Jēkabsons un daudzi citi”. Pēc tam, kad 1950. gada augustā konservatorijas rektors Jēkabs Mediņš tika atbrīvots no rektora amata, jo mēdzis tikties ar studentiem privātā gaisotnē un pārrunāt aktuālus sociālos jautājumus, kā arī nav labi sadarbojies ar konservatorijas kompartijas organizāciju, šis organizācijas sēdē Pēteris Smilga izsacīja savas bažas par to, ka Jēkabs Mediņš joprojām palicis docētāju sastāvā. (LVA PA, 9754. f., 1. apr., 6. l., 34. lp.). Hruščova “atkušņa” laikā Pēteri Smilgu pamazām no darbības Komponistu savienībā atstumj un 1960. gadā no tās izslēdz.

- ²¹ Eglīte D., Zelče V., Zellis K. 130. latviešu strēlnieku korpusa kolektīvās biogrāfijas mets. Kacena V. *Kājāmgājējs karā. Latviešu kara stāsti*. Rīga: Mansards, 2012. 586. lpp.
- ²² *Okupētā Latvija. Latvijas Vēsturnieku komisijas 2005. gada pētījumi*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 414. lpp.
- ²³ Rozenvalds J. Piezīmes par Latvijas nacionālās elites veidošanos pēc Otrā pasaules kara. *Latvijas Arhīvi*. 2005. Nr. 4. 78. lpp.
- ²⁴ Hofrāte A. Īstenība atklājas tāda, kāda tā bija, 65. lpp.
- ²⁵ LVA, PA 101. f., 3. apr., 13. l., 64. lp.
- ²⁶ Iklāva Ā. *Ir visādi gājis*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2013. 25. lpp.
- ²⁷ Sudrabkalns J. Saulgrieži. *Cīņa*. 1944. 24. dec.
- ²⁸ Arkādijā 23. jūnijā, pl. 8 vakarā Ligo svētki “Jāņu vakarā”. *Cīņa*. 1944. 19. jūn.
- ²⁹ Par Ligo svētku svinēšanas organizēšanu Latvijas PSR uzņēmumos un iestādēs. LPSR AP Prezidija lēmums. *Cīņa*. 1945. 19. jūn.
- ³⁰ Bleiere D. *Eiropa ārpus Eiropas: Dzīve Latvijas PSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 98. lpp.
- ³¹ Albina D. Pēckara gadu mūzika un kāds, kas smējās. Silabriedis O., Tihovska I. (red.). *Mūzikas Saule*. 2006. Nr. 5. 2. burtn. (Jānim Ivanovam – 100). 12. lpp.
- ³² Aktīvi gatavoties mākslinieciskās pašdarbības skatei. *Cīņa*. 1945. 11. marts.
- ³³ LVA, 627. f., 2. apr., 18. l., 92. lp.
- ³⁴ LVA, 627. f., 2. apr., 18. l., 185. lp.
- ³⁵ Kalnačs B. *Baltijas postkoloniālā drāma*. Rīga: LU LFMI, 2011. 118. lpp.
- ³⁶ Fanon F. *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press, 2004. P. 149. Citēts pēc: Kalnačs B. *Baltijas postkoloniālā drāma*, 121. lpp.

Arnolds Klotiņš

The Colonial and the National in the Musical Life of Latvia in the First Postwar Years (1944–1946)

Summary

Keywords: reoccupation, social change, cultural traditions, the national form, the Song Festival, national communism

In 1944 the Red Army reconquered the territory of Latvia occupied by the German Nazi in the beginning of World War II, which the USSR had occupied already in 1940. This reoccupation of Latvia implemented by the USSR in the first postwar years was followed by intensive and repressive sovietisation and colonisation; however up to the autumn of 1946 it took place in relatively mild circumstances of cultural politics. Part of Latvian Communists, who returned from the wartime evacuation in Russia and had seen the unattractive side of socialism, wanted to follow the lifestyle, history and cultural peculiarities of their own country and nation when establishing the socialist system in Latvia. Whereas the majority of political and administrative employees sent from the Soviet Union ignored Latvian language and the traditions of local culture. They wanted a rapid and unified sovietisation instead. Consequently, the prevalent groups of communists saw different goals in the national classical music, folk songs and mass choir movement, which were facilitated by the regime. The authorities imported from the USSR, looked at the cultivation of the national forms of art and culture as merely an instrument to achieve the loyalty of Latvian society, whereas those Latvian communists, who hoped for the socialism intertwined with national and Humanism traditions – as a means of national survival and consolidation of the post-war and fragmented Latvian society. It explains not only the glorification of the national talents, praise to the musical forms that the censorship tolerated and the facilitation of ethnic celebration traditions, but also the Decree of the Central Committee of the Communist Party of Latvia, which stipulated that public officials got a good command of Latvian, on the one hand, and a complete failure of this idea, on the other hand. Some archive documents allow drawing conclusions that differences in the attitude towards the national cultural traditions – including the Song Festival at a national level – and their continuation in the first postwar years have existed even in the highest ranks of the soviet authorities in Latvia. Modern-day Latvian historians see early manifestations of the so-called national communism in this situation. Yet, this communist movement was fully manifested in Latvia only after Stalin's death. Although the early national communism was eliminated already in the

second half of 1946 after the notorious decree of the Central Committee of the Bolshevik Communist Party on the magazines *Zvezda* and *Leningrad*, the brief postwar period of relative cultural liberalism provided a positive impulse to the national survival under the circumstances of occupation.